

Benedikt Kotruljević, Knjiga o umijeću trgovanja, Binoza press, Zagreb, 2005, 198 str.

Ekonomska se politika u Hrvatskoj već godinama suočava s mnogobrojnim problemima i izazovima. Razloge za takvo stanje možemo pronalaziti u raznim uzrocima. Rješenje problema, međutim, ne treba uvijek tražiti izvan granica Hrvatske, a da je tomu tako, svjedoče i brojne ideje hrvatskih mislitelja tijekom povijesti koje su bile poznatije i prihvaćenije vani nego u nas. Mnogi su Hrvati sa svojim otkrićima i idejama već u davnim vremenima postigli veće uspjehe u tuđini, dok za mnoge od njih hrvatska javnost i ne zna.

Poznavanje hrvatske ekonomske misli poprilično je slabo, kako u Hrvatskoj tako i izvan nje. Ta nam činjenica nameće pitanje što je tome uzrok i jesu li doista hrvatski ekonomisti toliko malo značajni pa da ne zavređuju ni spomena u inozemnoj literaturi. Ili smo možda sami krivi za takav položaj naših ekonomista jer nemamo dovoljno interesa predstaviti velike ličnosti naše ekonomske misli u inozemstvu?

Novo izdanje knjige pod naslovom »Knjiga o umijeću trgovanja« dubrovačkog trgovca, znanstvenika i diplomata Benedikta Kotruljevića svojevrsni je doprinos naših znanstvenika nastojanju da se hrvatski znameniti mislitelji otrgnu zaboravu i da se njihova dostignuća počnu dostojno vrednovati. Kotruljevićevu je knjigu izdala Binoza press iz Zagreba, a sastavio Žarko Muljačić, koji se već pedesetak godina bavi proučavanjem Kotruljevićeva života i djela, a trinaesto je poglavlje prevela Karmen Milačić.

Prevoditelj u uvodu knjige ističe kako je ovo već treće izdanje njegova prijevoda Kotruljevićeva čuvenog traktata o umijeću trgovanja. Tekst prvog izdanja objavljen je 1985. godine u knjizi Beno Kotruljević: *O trgovini i savršenu trgovcu*, a koja je rezultat suradnje između Rikarda Radičevića i Žarka Muljačića te urednika izdanja Vladimira Stipetića.

Drugo izdanje prijevoda objavljeno je u Dubrovniku 1989. godine u knjizi »Dubrovački trgovačko-turistički sistem«, a uredio ju je Luko Paljetak. U tom je izdanju po prvi put objavljen i prijevod posvete koju je hrvatski filozof Franjo Petrić uputio mletačkom diplomatu i trgovcu Giacomu Ragazzoniju. Petrić je, naime, prvi nakladnik ove značajne Kotruljevićeve knjige koja je prvi put objavljena tek 1573. godine u njegovoj tiskari All'Elefanta (Kod slonice) u Veneciji, premda ju je Kotruljević napisao još 1458. godine. Djelo je Petrić objavio na temelju nepoznata

prijepisa, punog pogrešaka, koji mu je donio iz Dubrovnika nepoznati Dubrovčanin Giovanni Giuseppe, odnosno Ivan Josipović. Premda je Petrić najvjerojatnije ispravio neke očite pogreške u prijepisu, i sam je proveo neke nedopustive intervencije. Kao prvo, promijenio je izvorni naslov djela »Il libro dell' arte di mercatura« u »Della mercatura et del mercante perfetto« (O trgovini i o savršenom trgovcu), po kojemu smo dosad u prijevodu poznavali ovo djelo. Osim toga, skratio je i preradio vrlo važno 13. poglavlje u kojemu Kotruljević govori o dvostavnom knjigovodstvu. Nije baš u potpunosti jasno zašto je Petrić to učinio, ali mu vjerojatno knjigovodstvena problematika nije bila ni poznata ni zanimljiva. Kotruljević čak punih 400 godina nije imao zaslužen mjesto u povijesti računovodstvene i ekonomske misli. Naime, naslov prvog prikazivača dvostavnog knjigovodstva nije imao naš Kotruljević, već Luca Pacioli koji je 79 godina prije tiskanja Kotruljevićeve knjige o umijeću trgovanja tiskao svoju »Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni et Proportionalita« i u njoj *Tractatus XI De computis et scripturis* posvećen dvostavnom knjigovodstvu.

U razdoblju od 1989. do 2004. godine izašle su mnoge nove studije o Kotruljeviću, a naročito su bitne one koje se bave razlikama između jedinog dotad poznatog teksta traktata o trgovini i triju naknadno otkrivenih prijepisa iz 15. stoljeća. Za objavljivanje dvaju firentinskih prijepisa 1990. godine zaslužan je Ugo Tucci, koji tada nije znao za treći, stariji malteški prijepis, koji je nastao 1475. u Napulju, a koji se čuva na Malti. Taj bi, tzv. malteški prijepis mogao biti i najvjerniji prijepis originalnog Kotruljevićeva djela jer postoji pretpostavka da je Kotruljevićeva udovica Nika Dobrić-Božić posudila autograf djela svoga muža dubrovačkom trgovcu Marinu Rafaeliju, obiteljskom kućnom prijatelju Kotruljevićevih. Na taj je prijepis prvi upozorio Paul Oscar Kristeller (London, 1989). Muljačić je o tome 1994. upoznao našu javnost. Utvrđeno je da između Petrićeva prvog izdanja Kotruljevićeva djela i malteškog prijepisa postoje neke razlike. Također je utvrđeno i to da je originalni naslov djela »Libro dell' arte di mercatura« pa stoga izdanje koje je pred nama nosi naslov »Knjiga o umijeću trgovanja«.

Treće izdanje Muljačićeva prijevoda ovoga Kotruljevićeva pionirskog udžbenika trgovine i knjigovodstva iz 2005. godine sadrži pregledan i studiozan predgovor Pavla Ravlića pod naslovom *Riječ prevoditelja*, Kotruljevićevu posvetu Franu Stjepoviću, zatim četiri knjige koje čine djelo »Knjiga o umijeću trgovanja«. U dodatku se nalaze dvije posvete: Posveta F. Petrića G. Ragazzoniju i Posveta I. Giuseppeja F. Radaljeviću te prevoditeljeve bilješke i popis literature.

Zanimljiva je i napomena na samome kraju popisa literature u kojoj izdavač navodi i Kotruljevićevu talijansku inačicu imena – Benedetto Cotrugli. U »Leksikonu hrvatskih pisaca« također je navedeno nekoliko inačica njegova imena: Benko, Benedetto; Kotrulj, Kotruljić, Cotrugli, de Cotruglis. Ako uzmemo u obzir da je Kotruljević živio u 15. stoljeću, vremenu u kojemu je Venecija imala veći dio Dalmacije i njezinih otoka, a Italija kao kolijevka renesanse imala bitan utjecaj na naše prostore, onda ne čudi talijanizirani oblik njegova imena kakav su, uostalom, upotrebljavali mnogi naši ljudi tadašnjega vremena.

Kotruljevićevi su preci oko 1330. godine stigli iz Kotora u Dubrovnik. Pripadali su pučanima i imali brojne potomke. Bili su imućni i zauzimali su dobar druš-

tveni položaj u tadašnjem Dubrovniku. Otac Benedikta Kotruljevića bio je trgovac. Podaci govore da je od napuljskih kraljeva u zakup uzimao solane u Apuliji te trgovao solju po Levantu, izvezio je u Bosnu i Srbiju. S obzirom na to da je bio bogat i moćan, a i dobro je poznavao gospodarske prilike, Benediktovu su ocu povjeravane i misije diplomatske naravi.

Točan datum Benediktova rođenja nepoznat je. Vjerojatno je rođen u Dubrovniku između 1415. i 1417. godine pa se stoga kao godina njegova rođenja navodi 1416. godina. Odrastao je i školovao se u Dubrovniku i Ferrari, a pravo, koje najvjerojatnije nije završio, studira u Napulju i Bologni. Nakon očeve smrti 1436. godine vraća se u Dubrovnik, gdje preuzima očev posao i nekretnine te se počinje samostalno baviti trgovinom. 1444. godine zasniva obitelj s Nikoletom Dobrić, s kojim je imao jedanaestero djece, pet sinova i šest kćeri. Koristeći znanja koja je stekao slušajući svoga oca i pamteći njegovu taktiku vođenja poslova, mladi Benedikt niže poslovne uspjehe. Zahvaljujući velikim povlasticama Dubrovačkoj Republici u Napuljskom kraljevstvu, koje je još pribavio 1429. godine kao državni poklisar njegov otac, Benedikt je s vremenom svoje poslovanje proširio i na Aragonsko kraljevstvo, kojem od 1442. pripada i Napulj, te na Kataloniju i njezine gradove Barcelonu i Tortosu. Sačuvani arhivski dokumenti govore da je boravio i trgovao u srednjoj Italiji (osobito u Firenci), Kataloniji, Veneciji, na Balkanu, na Siciliji i u sjevernoj Africi. Veliki dio posla obavlja suradujući s drugim trgovcima: sa svojim stricem Ivanom, bratom Nikolom i Sigismundom Đurđevićem, kompanijom braće Neroni iz Firence, trgovcima iz Barcelone i drugima, a značenje suradnje s drugim tvrtkama isticat će kasnije i u svojim spisima.

Od 1448. do 1453. godine Kotruljević svoje poslove najvjerojatnije vodi iz dva grada, iz Napulja i iz Dubrovnika. Sjedište svoje tvrtke 1451. seli u Napulj, a od siječnja 1453. godine pa sve do smrti u tome gradu obitava sa svojom obitelji. Tamo će ostvariti uspješnu karijeru svjetski poznatog trgovca i poduzetnika, diplomata i visokog državnog činovnika. Senat Dubrovačke Republike imenovat će ga 1458. godine za njezina generalnog konzula u Napulju, a za vrijeme napuljskog kralja Alfonsa i njegova sina Ferdinanda bit će u njihovoj diplomatskoj službi i obavljat će diplomatske poslove u Ugarskoj. Potkraj života bio je ravnatelj državne kovnice novca u Napulju i Aquili, gdje umire 1469. godine.

U svom relativno kratkom životu od 53 godine Benedikt Kotruljević zauzimao je sam vrh tadašnje svjetske trgovine i državne uprave Dubrovačke Republike i Napuljskog kraljevstva. Za vrijeme njegova života došlo je do značajnih geopolitičkih zbivanja i velikih dostignuća renesanse. Kao sudionik renesanse Kotruljević je njezin veličanstveni polet u umjetnosti, književnosti i političkome životu proširio na gospodarske djelatnosti, trgovinu i pomorstvo, također s težištem na pojedincu, odnosno na slobodnom poduzetniku i na njegovu poslu. Nesumnjivo je da je bio istaknuti renesansni čovjek, o čemu svjedoče i djela koja je napisao, a koja su nastala između 1453. i 1469. godine, dakle za vrijeme njegova boravka u Napulju. Pisao je i literarna i znanstvena djela, što je bilo vrlo neuobičajeno za trgovca u drugoj polovini 15. stoljeća. Prva njegova knjiga nosi naslov *De uxore ducenda* (*O izboru supruge*), a napisao ju je na latinskome jeziku. Taj nam je rad, nažalost,

dosad nepoznat. Druga je »Knjiga o umijeću trgovanja« iz 1458. godine, a knjiga *Della natura dei fiori (O prirodi cvijeća)* izgubljena je. Posljednji, četvrti dio pod naslovom *De navigatione (O plovidbi)*, napisan je 1464. g. (jedan prijepis pronašao je D. Novaković; dvaput je djelo objavio D. Salopek, u izvorniku, 2003, i s prijevodom na hrvatski, 2005). Ono govori o morima i oceanima, plovilima i njihovim posadama, plovidbi s pomorskim kartama, opisuje sredozemnu obalu, udaljenost te položaj luka.

»Knjiga o umijeću trgovanja« prvi je poznati sustavni prikaz društvene funkcije trgovine, trgovačke prakse onoga vremena, s prijedlozima za njezino unapređivanje, napisan u vrijeme kada su se europska društva tek počela oslobađati feudalnih shvaćanja. Premda je djelo najprije želio napisati na latinskome jeziku, napisao ga je na talijanskome, kako bi ga puk, kojemu je knjiga i namijenjena, mogao bolje razumjeti. Već je u posveti Franu Stjepoviću, glasovitome drubrovačkom trgovcu koji ga je potaknuo da napiše ovu knjigu, iznio neka relevantna stajališta. On, naime, polazi od načela da se mudri ljudi ne bi trebali zadovoljavati samo svojim iskustvima i shvaćanjima, već da bi ih trebali zapisati i tako ih ostaviti svojim potomcima. Budući da je u trgovačkoj vještini zatekao nered, nepodobnost, raspuštenost i ispraznost, Kotruljević si kao zadaću uzima sljedeće: »da o tome pišem i da u tome poučim, da pružim potrebna pravila iz te vještine i da uklonim iz nje zablude i zloupotrebe koje su je svele na nečasne šale, na himbenost, nevjeru i vjerolomstvo« (str. 2, 3). Pozivajući se na Ciceronovo stajalište da su trgovci snaga države, Kotruljević ističe da je trgovina vrlo zahtjevan posao te da je teže stvoriti trgovca negoli suca. Upravo zbog razumijevanja težine i zahtjevnosti trgovačkog poziva Kotruljević piše svoju knjigu o trgovini i trgovcu, dijeleći je na četiri knjige. U prvoj knjizi raspravlja o porijeklu, oblicima i biti same trgovine, u drugoj o tome kako se trgovac treba držati prema vjeri i bogoštovlju, u trećoj o trgovčevim moralnim i društvenim vrlinama, a u četvrtoj o trgovčevu upravljanju kućom i kućnom zajednicom te o gospodarenju.

Kotruljević je smatrao da trgovačka praksa zadire u znanost i u tome je napravio pionirski pothvat. Potvrdu za to pronalazimo već u prvom poglavlju prve knjige koja nosi naslov *O porijeklu i početku trgovine*. U njemu Benedikt Kotruljević polazi od neosporne i u filozofiji utemeljene činjenice da čovjek u svom odnosu prema stvarima kojima upravlja najprije treba razmisliti i srediti svoje misli, kako bi kasnije, na temelju unutarnjega umovanja mogao djelovati u vanjskome svijetu. Drugim riječima, bez unutarnjeg shvaćanja i razmišljanja o naravnim stvarima nemoguće je razumno postupati u bilo kojem vanjskom činu. Iz toga proizlazi da vještine, osobito one koje se sastoje od praktičnoga djelovanja, vuku korijen iz prirode, a njima pripada i trgovačko umijeće. Trgovina je, smatra Kotruljević, potekla iz prirode, »nakon što se čovječanstvo razmnožilo i proširilo po zemlji« (str. 11). Ona je postala »nužna za množenje mnogih stvari i uzdržavanje običnog čovjeka i njegove obitelji« (str. 12), a »potom su se ljudi namnožili i kad su se usavršili – što im leži u naravi – u trgovini, domislili su se da bi jednim općim sredstvom mogli bolje zadovoljavati sve svoje sadašnje i buduće potrebe. To bi opće sredstvo moralo vrijediti u svako doba i na svakom mjestu. Pronašli su sredstvo, novac, kako bi se mogle dobiti stvari potrebne za ljudsku prehranu bez uzajamne razmjene. Od tog sredstva, kao od svog izvora, počinje i trgovina« (str. 12).

Razmatrajući navedena Kotruljevićeva stajališta, nije teško zaključiti da ovaj naš značajni ekonomist zauzima i važno mjesto u kontekstu hrvatske filozofske baštine, o čemu su pisali Žarko Muljačić, Ljerka Schiffler, Pavao Ravlić, Vladimir Stipetić i dr. Stoga ekonomska misao čini nedjeljivu sastavnicu opće kulturne, društvene i duhovne povijesti te nije odvojena od drugih disciplina, kao što su filozofija, pravo i politika. Sve do pojave Adama Smitha, kojim započinje moderna ekonomska misao, ekonomska se znanost nalazi u zagrljaju drugih znanstvenih disciplina, a razvijaju je prvenstveno filozofi te povjesničari i pravnici. Merkantilističku gospodarsku misao ranoga srednjeg vijeka razrađuju humanisti koji su stekli u to vrijeme teološko, filozofsko ili pravno obrazovanje, koje je uključivalo naslijeđe i klasične grčke i rimske filozofije i napretke koje je ostvarila srednjovjekovna društvena misao. U tome kontekstu možemo promatrati i Kotruljevića koji se, kao i ostali humanisti, ugleda na antičke filozofe, matematičare, pjesnike, govornike, povjesničare, čime pokazuje svoju golemu erudiciju i izvrsnost u svakoj znanosti.

U već spomenutoj prvoj knjizi »Knjige o umijeću trgovanja« Kotruljević definira trgovinu kao »vještinu ili skup pravila po kojima se legitimne osobe pravično vladaju u trgovačkim stvarima radi očuvanja ljudskog roda i s nadom u dobitak« (str. 14). Polazeći od te definicije, nastavlja iznositi svoja stajališta o svojstvima trgovčeve osobe, o trampu, o načinu utjerivanja i plaćanja duga, o mjenici, pologu i zalogu itd. Ipak, na najveći su odjek naišla Kotruljevićeva stajališta i upute iz 13. poglavlja prve knjige koje govori o urednom vođenju poslovnih knjiga u trgovini, u kojem je prvi upotrijebio sintagmu *dupple partite* – dvostruke stavke, iz koje se kasnije razvio pojam *partita doppia*, dvostavno knjigovodstvo. Kotruljević, međutim, nije izumio dvostavno knjigovodstvo, ali je prvi u svijetu shvatio njegovo pravo značenje, kao neophodnog instrumenta za ekonomsku analizu poslovanja trgovca, a ta je njegova ideja valjana i dandanas.

Druga knjiga posvećena je vjeri, koja je prvi temelj poštenog života čovjeka pa tako i trgovca i koja ga krase i vodi k željenom cilju. U trećoj knjizi govori o trgovčevoj čestitosti, etičkim i profesionalnim svojstvima. »Knjiga o umijeću trgovanja« djelo je u kojemu su utvrđena prva svjetska pravila poslovnog morala i moralnog lika trgovca i bankara. Većina je Kotruljevićevih stajališta prihvatljiva i danas, a trgovčevim moralnim vrlinama posvetio je veću pozornost nego dobar dio suvremenih teoretičara menadžmenta moralnom habitusu suvremenih poduzetnika. Gomilanje bogatstva, po njegovu mišljenju, mora imati granicu, a uz etičko ponašanje trgovca u poslovnom životu trgovac i u privatnome životu mora respektirati visoka etička načela. Zato nam preporučuje da u cijelom životu djeluje etički te da u svemu bude umjeren. Upravo će se Kotruljević ovakvim stajalištima prikazati kao baštinik onih vrijednosti i ideala koji će se očitovati kao odrednica i osnova cjelokupne humanističke kulturne i filozofske obnove, odnosno afirmacije svijeta novih vrijednosti čiji se temelji nalaze u antičkome i kršćanskome srednjovjekovnom naslijeđu. Njegovi stavovi o vrlini, odnosu sreće i bogatstva, bogatstva i prijateljstva, sudbine i slučaja, razuma, znanja i strasti, o moralu, česte su teme tadašnje humanističke literature. U cjelokupnome će djelu ovaj naš značajni humanist svoga vremena, erudit bogate filozofske i teološke izobrazbe, otvoriti niz pitanja iz područja filozofske antropologije, prava i teologije. Polazeći od filozofije te od etike i politike, koje brinu o

čovjekovu dobru, Kotruljević govori o moralnim osobinama trgovca, brinući pritom o odgoju cjelovita čovjeka, obdarena mudrošću i slobodnom voljom. Njegovo je stajalište da je svestrano obrazovan, savršen čovjek pretpostavka savršena trgovca. Svoju sliku savršena čovjeka Kotruljević gradi na ljudskim odnosima utemeljenim na etičkim vrijednostima koja to nisu po sebi, nego u odnosu na čovjeka. Usmjeravajući svoja razmišljanja na odgoj svestrana čovjeka, Kotruljević govori o procesu humanizacije čovjeka, njegovoj ljudskosti, o tomu što ga čini čovjekom, a izvore svojih shvaćanja temelji i crpe u bogatoj tradiciji mišljenja, pozivajući se na djela Pitagore, Sokrata, Aristotela, Seneke, Cicerona, Vergilija, Ovidija, Augustina, Boetija i mnogih drugih autora. »Knjiga o umijeću trgovanja« svojevrsna je pohvala trgovini kao vještini i djelatnosti, ali i znanosti, umijeću koje posjeduje vlastita pravila i može se naučiti, te trgovini kao probitačnome i plemenitome zanimanju. Svojom pohvalom savršenom trgovcu Benedikt Kotruljević zapravo piše pohvalu humanističkom enciklopedijskom idealu svestrano obrazovanog čovjeka i pohvalu aktivnog života, ostvarenju savršene biti čovjeka i skladnog ljudskog života od njegova rođenja pa do smrti.

Četvrta je knjiga posvećena trgovčevu upravljanju kućom i kućnom zajednicom o gospodarenju. Najveći je dio te knjige posvećen trgovčevoj ženi kojoj Kotruljević daje iznimno značajnu ulogu. Na prvom mjestu ženinih vrlina jest poštenje, koje se sastoji u krepostima. Miraz, nasljedstvo i bogatstvo te ljepota duboko su subordinirane tim krepostima pa stoga ističe da »žena mora biti razborita, postojana, ozbiljna, mila, marljiva, blaga, čedna, milosrdna, pobožna, religiozna, velikodušna, uzdržljiva, darežljiva, radina, umjerena u jelu i piću, trijezna, oštroumna i uvijek zaposlena« (str. 155).

Osvrnemo li se na kraju ovoga prikaza na cjelokupno značenje Kotruljevićeve »Knjige o umijeću trgovanja«, možemo zaključiti da je Kotruljević u svome djelu najavio neke, danas vrlo aktualne poglede makro – i mikroekonomije. To su neegzaktnost ekonomske znanosti, potreba za profesionalnom orijentacijom mladih, ekonomija vremena, važnost pouzdanih poslovnih informacija, značenje izbjegavanja poslovnoga rizika, nužnost inovacija u poduzetništvu te značenje moralnog habitusa trgovca. Posebno bih istaknula trgovčeve moralne osobine koje su bitna pretpostavka od koje Kotruljević polazi kada govori o trgovcu kao jedinki u kojoj je sjedinjeno privatno, prije svega obiteljsko i javno biće čovjeka kao stvaratelja i gospodara materijalnih i duhovnih dobara. Za Kotruljevića je trgovina nešto u čemu se očituje cjelovito ljudsko biće koje teži dobru, cilju uspješna i sretna života i njegovu očuvanju, a umijeće je trgovanja jedno od načina postizanja te sreće i u njezinoj je funkciji. Osim što bi knjigu trebali pročitati ekonomisti i poduzetnici, te se i ugledati u načela koja Kotruljević u njoj iznosi, ona je ne samo bitan i neodvojiv dio povijesti hrvatske ekonomske misli nego i djelo koje obogaćuje hrvatsku filozofsku baštinu.